

*Воробйова М. В.,  
(м. Запоріжжя)*

## АЛГОРИТМ ІДЕНТИФІКАЦІЇ АЛЮЗИВНИХ ЗАСОБІВ У ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ДИСКУРСУ)

**Анотація.** У статті розглянуто семантичну структуру алюзії. Виявлено маркери наявності алюзивного навантаження у різних груп мовних одиниць. Запропоновано алгоритм ідентифікації алюзивних засобів у тексті.

**Ключові слова:** алюзія, алюзивні засоби, алюзивне навантаження, алгоритм ідентифікації алюзивних засобів.

Актуальність дослідження зумовлена значущістю ролі алюзії у процесі інтерпретації, яка, в свою чергу, є невід'ємною частиною будь-якого комунікативного акту. Предметом наукової розвідки стали ознаки наявності алюзивного навантаження мовних одиниць. Метою дослідження є конструювання алгоритму ідентифікації алюзивних засобів у тексті. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) окреслити характерні ознаки алюзії; 2) виявити маркери наявності алюзивного навантаження мовних одиниць; 3) визначити ступінь складності ідентифікації маркерів алюзивного навантаження в тексті.

Проблема основних ознак алюзії вже висвітлювалась у роботах лінгвістів та літературознавців. Систематизувались функціональні особливості алюзії в тексті (Е. І. Денісова [3], О. Ю. Абрамова [1], А. А. Тютенко [14]); встановлювалась залежність функціонування алюзій від їх розташування у різних композиційних елементах тексту (К. О. Комарова [6], К. О. Горшкова [2]). Ціла низка робіт присвячена таксономії алюзивних засобів (О. С. Євсєєв [4], А. Г. Мамаєва [8], М. Д. Тухарелі [13], М. Ю. Федосюк [15], Д. С. Папкина [9]). Однак спроба створення алгоритму ідентифікації алюзивних засобів у тексті здійснюється вперше.

Для визначення наявності або відсутності алюзивного навантаження одиниць мови необхідно окреслити семантичні особливості алюзії. Ми вважаємо, що повний зміст алюзивних мовних одиниць включає три складові:

1) значення мовних одиниць незалежно від контексту (словникове значення) — воно так би мовити «винесене за дужки» мовного виразу, але воно присутнє, іноді скеровує процес тлумачення

алюзії — це значення охоплює всі можливі референти мовних одиниць, які досліджуються;

2) зміст алюзивних засобів, який вони набувають у тексті-джерелі — співвідношення алюзивно навантажених мовних одиниць з першим денотатом;

3) зміст алюзивних засобів, який вони набувають у тексті-реципієнті — співвідношення алюзивно навантажених мовних одиниць з другим денотатом. При цьому алюзивне навантаження розуміємо як ті складові значення, які одержувачу інформації необхідно відтворити, спираючись на власний тезаурус. Таким чином, до алюзивного навантаження мовної одиниці відносимо першу та другу з перерахованих семантичних складових.

Водночас відзначимо, що при ідентифікації алюзивного навантаження мовних одиниць в тексті на перший план виходить їх форма. Саме тому запропонований нижче алгоритм ідентифікації алюзій в тексті починається з питань стосовно форми одиниць мови, які перевіряються на наявність алюзивного навантаження. Трьома «класичними» формами алюзії пропонують вважати:

1) власні назви — антропоніми, топоніми, зооніми і т. п.;

2) літературні, міфологічні, біблійні, історичні та інші реалії;

3) відзвуки цитат, ходових виразів, перифрази, контамінації та інші алюзивні цитати [13, 11-12]. Вважаємо доцільним уточнити, що до мовних одиниць, що позначають реалії відносимо й варваризми, адже вони «використовуються для опису звичаїв, побуту, реалій життя іншого народу» та «зберігають національно-культурні конотації донорської мови» [10, 58]. До третього пункту вищенаведеного переліку відносимо модифіковані та немодифіковані фразеологізми, а також модифіковані та немодифіковані паремії.

Необхідно зауважити, що визначення алюзивного статусу таких одиниць як власні назви, варваризми, модифіковані та немодифіковані фразеологізми та паремії має певні особливості. Для розробки релевантного алгоритму ідентифікації алюзії в тексті необхідно окреслити характерні якості кожної з перерахованих груп алюзивних

засобів та особливості структури їх змісту за умови наявності алюзивного навантаження.

У певних випадках власні назви не мають першої складової повного алюзивного змісту — словникового значення. Вони завжди мають конкретний денотат. У той же час власні назви можуть символізувати ситуацію, в якій фігурують, або гіпертрофовану(і) рису(и) характеру істоти, якій належать [7, 106-107] — це буде зміст одиниці у першоджерелі. Однак необхідно згадати «імена, що говорять» («speaking names»), які є властивими для персонажів художніх творів. Такі власні назви за формою відповідають загальним назвам і мають словникове значення. Отже, за умови отримання алюзивного навантаження, семантична структура таких одиниць буде включати всі три складові повного алюзивного змісту.

Іноді може відбуватись «актуалізація внутрішньої форми власних назв — для формальних атракцій, для творення каламбурів» [5, 55], наприклад: «*EU-phemisms*» (Private Eye № 1213). Подібне вживання не буде алюзивним, адже власна назва (аббревіатура «*EU*»), у даному випадку має один денотат — Європейський союз як за словником, так і у тексті, в якому вживається. Таким чином, актуалізується виключно словникове значення, а друга та третя складові повного алюзивного змісту відсутні.

У випадках «повної деонімізації» власних назв — коли «оніми виконують функції загальних назв, хоча зв'язок з системами, у яких виявляється їх первинне значення, зберігається» [5, 79]; «часткової деонімізації» — коли відбувається «актуалізація подібності між денотатом та головним суб'єктом за певною ознакою, при чому денотативне значення оніма зберігається» [там само, 80] та «формальної деонімізації» — якщо порівняння нового феномена з уже наявним у тезаурусі комуніканта відбувається за допомогою одиниць зі значенням «нагадує», «подібний» [там само, 80] власна назва стає квазіалюзивною (тобто «майже алюзивною»). Адже, по-перше, завдяки деонімізації така одиниця, як будь-яка загальна назва, реєструється словниками, отже має словникове значення (перша складові повного змісту алюзивних засобів), по-друге, не втрачає зв'язків з першоджерелом (друга складові повного змісту алюзивних засобів), по-третє, використовується для позначення нового феномена шляхом безпосередньої заміни імені одного явища іменем іншого (на основі наявності спільних рис). Таким чином, повний алюзивний зміст квазіалюзивної власної назви може бути актуалізований шляхом звертання до лексикографічних джерел або шляхом відтворення тексту-джерела.

Необхідно розглянути питання потенційної алюзивності варваризмів. У даному дослідженні до алюзій-варваризмів відносимо не тільки варваризми, що позначають реалії (як вже відзначалось вище), але і лексичні одиниці, які зовсім не асимільовані мовою-реципієнтом або асимільовані неповністю, а також варваризмом вважаємо текст (частина тексту), свідомо наведений мовою, відмінною від мови основного тексту. Варваризми несуть алюзивний зміст тільки у випадку, коли сприймаються як представники іншої семіотичної системи. Такі мовні одиниці використовуються для акцентування країни/місцевості, де відбуваються події зображені в тексті-реципієнті варваризмів, освіченості персонажів (у певних випадках це фразеологізми-варваризми, тобто крилаті вислови запозичені з мови відмінної від мови основного тексту) або для реалізації інтермедіальних відношень шляхом вживання термінів властивих для вербального окреслення характеристик текстів інших семіотичних комплексів (наприклад, терміни італійського походження залучаються для характеристики ознак текстів музики). В алгоритмі ідентифікації алюзії в тексті, який буде запропоновано нижче, під терміном «варваризм» маємо на увазі слова та словосполучення, які подані в тексті мовою, що відрізняється від основної мови повідомлення, але не входять до корпусу фразеологізмів мови-донору та не є відомими цитатами або афоризмами.

Вирішуючи в рамках нашого дослідження дискусійне питання щодо можливості фразеологізмів бути текстами-джерелами алюзій, ми спираємось на думку В. М. Телії про те, що фразеологізми є «мікротекстами, до номінативного фундаменту яких, пов'язаного з ситуативним характером позначуваного, залучаються під час його концептуалізації всі види інформації, характерні для відображення ситуації в тексті» [12, 8]. Очевидно, що мікротексти можуть бути джерелами алюзій, отже фразеологізми теж мають таку властивість. Джерелами алюзій можуть бути і паремії як структури, які є «мікротекстами, зануреними у відповідні дискурсивні сфери» [10, 536]. Включення деякими дослідниками пареміології до складу фразеології дає право в межах даної наукової розвідки розглядати паремії як підвид фразеологізмів. На основі спільності таких ознак фразеологізмів та паремій як усталеність, клішованість, культурна забарвленість [там само, 535] пропонуємо запровадити до алгоритму ідентифікації алюзій в тексті спільний етап перевірки наявності або відсутності алюзивного змісту у фразеологізмів та паремій; на позначення цих двох понять використовувати термін «фразеологізм».

Наступним кроком дослідження є виявлення ознак алюзивного вживання фразеологізмів. Алюзивним вважаємо таке вживання фразеологізмів, під час якого первинна фразеологічна одиниця зазнає структурних трансформацій (які супроводжуються повною або частковою зміною значення) або контекстуальної транспозиції (тобто відбувається повне або часткове переосмислення фразеологічної одиниці в даному контексті без зміни його складу та структури; найчастіше контекстуальна транспозиція є реалізацією буквального значення фразеологічної одиниці). Терміни «структурна трансформація» та «контекстуальна транспозиція» вживаємо вслід за З. В. Тимошенко [11, 132-133].

Фразеологічні одиниці неповно відтворені у тексті-реципієнті мають такі ж особливості актуалізації змісту, що й одиниці, використані повністю, але до того ж вимагають від адресата повідомлення фразеологічної компетенції — необхідно реконструювати повну форму виразу, щоб усвідомити гру змістів та словникового значення. Отже, фразеологічні одиниці набувають алюзивне навантаження за умови змістової трансформації, яка подекуди може супроводжуватись формальними змінами, у протилежному випадку фразеологічна одиниця не є алюзивною.

З огляду на вищенаведені особливості здатності різних мовних одиниць нести алюзивний зміст пропонуємо наступний алгоритм ідентифікації наявності/відсутності алюзивного навантаження одиниць. Порядок питань у поданому алгоритмі не є довільним: послідовність побудована за принципом руху від більш легких для ідентифікації до більш складних для ідентифікації маркерів алюзивних засобів. Таким чином, дослідникам пропонується, по-перше, ідентифікувати в тексті мовні одиниці, які є потенційно алюзивними, по-друге, визначити семантичну структуру одиниці — тобто наявність двох або трьох складових алюзивного змісту. Формальними маркерами, за якими здійснюється ідентифікація потенційно алюзивних лінгвальних одиниць вважаємо такі (подані у порядку від найлегших для впізнання — до найскладніших):

- велика літера (як ознака орфографії власних назв);
- елементи іноземної мови (діакритичні позначки, орфографія тощо — як ознаки варваризмів);
- стійка структура фразеологізмів;
- лапки як маркер цитат.

Лапки вважаємо найскладнішим формальним маркером потенційних алюзивних засобів через їх амбівалентність, адже вони у реченні можуть відокремлювати не тільки цитати. Зазначимо

також, що навіть за умови відсутності вищеперахованих маркерів мовні одиниці можуть бути алюзивними засобами. В такому випадку в них наявними будуть тільки семантичні ознаки алюзивного навантаження, які потребують від реципієнта повідомлення залучення фонових знань для впізнання тексту-джерела алюзії.

У запропонованому алгоритмі подаються питання, відповідаючи на які «так» або «ні» та переходячи таким чином до наступного питання, дослідник (або будь-який інший адресат тексту-реципієнта алюзії), дійшовши до кінця алгоритму, може виявити наявність/відсутність алюзивного навантаження певної мовної одиниці у наведеному контексті.

Алгоритм є наступним:

1. Мовна одиниця є власною назвою? ТАК → п. 11, НІ → п. 2.

2. Мовна одиниця є варваризмом? ТАК → п. 7, НІ → п. 3.

3. Мовна одиниця є фразеологізмом або його частиною? ТАК → п. 9, НІ → п. 4.

4. Мовна одиниця утворює разом з іншими одиницями цитату із відомого джерела (відокремлену або невідокремлену лапками)? ТАК → п. 11, НІ → п. 5.

5. Мовна одиниця входить до опису тексту іншої семіотичної системи? ТАК → п. 11, НІ → п. 6.

6. Мовна одиниця входить до опису історичної події або літературного сюжету? ТАК → п. 11, НІ → п. 13.

7. Варваризм використовується для локалізації подій повідомлення, у якому вживається? ТАК → п. 12, НІ → п. 8.

8. Чи є варваризм терміном, що використовується для характеристики текстів невербальної семіотичної системи? ТАК → п. 12, НІ → п. 13.

9. Чи піддається фразеологізм у тексті, що досліджується, структурній трансформації, яка впливає на зміст фразеологізму? ТАК → п. 11, НІ → п. 10.

10. Чи піддається фразеологізм у тексті, що досліджується, контекстуальній транспозиції? ТАК → п. 12, НІ → п. 13.

11. Мовна одиниця застосовується для безпосереднього позначення феномена дійсності відмінного від того, що був у джерелі або для його порівняння з прецедентною ситуацією? ТАК → п. 12, НІ → п. 13.

12. Мовна одиниця є алюзивним засобом.

13. Мовна одиниця не є алюзивним засобом.

У даному алгоритмі в пункті 9 під «структурною трансформацією, яка впливає на зміст фразеологізму» маємо на увазі такі трансформації: субституція, експансія, редукція, контамінація та



поєднання двох або більше перерахованих типів трансформацій.

Наприклад, у статті «Welcome to New Britain...» (The Guardian, January 29, 2000) читаємо: «*In fighting what he likes to call the «forces of conservatism» as if he were Luke Skywalker battling with Darth Vader, Tony Blair, imagines himself to be on some sort of crusade, part-political, part-evangelical that will lead a commercially-driven Britain towards the New Jerusalem. A new covenant will be struck between government and citizens.*». Перш за все необхідно виділити одиниці з найбільш легким для ідентифікації маркером — тобто ті, що починаються з великої літери: «*Luke Skywalker*», «*Darth Vader*», «*Tony Blair*», «*Britain*», «*New Jerusalem*». Здійснюючи спробу визначити наявність алюзивного навантаження одиниць «*Luke Skywalker*», «*Darth Vader*» за допомогою вищенаведеного алгоритму, ми відповідаємо «так» на питання №1, а отже переходимо до питання №11, на яке теж відповідаємо позитивно, адже ці мовні одиниці використовуються у тексті статті для порівняння феномену дійсності з прецедентною ситуацією (у даному випадку — з подіями кіноепопеї «Зоряні війни»). Отже, робимо висновок, що власні імена «*Luke Skywalker*», «*Darth Vader*» є алюзивними засобами в даному тексті, тобто мають алюзивне навантаження.

Аналізуючи за алгоритмом ідентифікації алюзивних засобів у тексті власні назви «*Tony Blair*», «*Britain*», відповідаємо «так» на питання №1 та переходимо до питання №11, на яке відповідаємо «ні», адже мовна одиниця «*Tony Blair*» позначає людину, що обіймала посаду прем'єр-міністра Великої Британії у 2000 році і не має жодних інших денотатів; мовна одиниця «*Britain*» теж має один денотат — країну на північному заході Європи. Таким чином, отримуємо відповідь — власні назви «*Tony Blair*», «*Britain*» не є алюзивними в тексті, що розглядається. Отже, написання з великої літери не завжди є маркером алюзивного навантаження, головним критерієм є наявність складових семантичної структури алюзії.

Окремої уваги потребує аналіз мовної одиниці «*New Jerusalem*». Використовуючи алгоритм ідентифікації алюзивних засобів у тексті, позитивно відповідаємо на питання №1 та переходимо до питання №11, на яке відповідь теж буде «так», адже одиниця «*New Jerusalem*» використовується для порівняння подій, про які йде мова в тексті, з біблійними подіями (текстом-джерелом власної назви «*New Jerusalem*» є Біблія).

Оскільки ані варваризмів, ані фразеологізмів у наведеному уривку не спостерігаємо, наступними одиницями мови, які необхідно проаналізувати,

стали ті, що відокремлені лапками — «*forces of conservatism*». Згідно з алгоритмом ідентифікації алюзивних засобів у тексті, відповідаємо «ні» на запитання №1, №2, №3; даємо позитивну відповідь на запитання №4, переходимо до запитання №11. На запитання №11 відповідаємо негативно, адже у даній статті наведена цитата самого Тоні Блера, мовні одиниці не отримують новий денотат у тексті-реципієнті цитати, отже одиниці «*forces of conservatism*» не мають алюзивного навантаження і не є алюзивними засобами. Отже, написання у лапках літери не обов'язково є маркером алюзивного навантаження, головним критерієм є наявність складових семантичної структури алюзії.

Після аналізу всіх мовних одиниць наведеного тексту було виявлено ще декілька алюзивних засобів: «*crusade*» (негативна відповідь на запитання №1, №2, №3, №4, №5, позитивна відповідь на запитання №6 і №11) — відсилає до історичних подій, а саме — хрестових походів; «*new covenant*» (негативна відповідь на запитання №1, №2, №3, №4, №5, позитивна відповідь на запитання №6 і №11) — відсилає до Біблії, а саме — до Нового Завіту («the New Covenant»).

Таким чином, були виділені такі семантичні складові алюзії: 1) значення мовних одиниць незалежно від контексту; 2) зміст алюзивних засобів, який вони набувають у тексті-джерелі; 3) зміст алюзивних засобів, який вони набувають у тексті-реципієнті. Виявлено, що формальні маркери (велика літера, лапки тощо) є додатковою, а не основною умовою наявності алюзивного навантаження. Доведено, що запропонований алгоритм ідентифікації алюзивних засобів у тексті є ефективним. Подальшою перспективою досліджень вважаємо адаптацію алгоритму для потреб комп'ютерної обробки тексту, що в майбутньому дасть змогу вдосконалити машинний переклад, а отже полегшити процес міжкультурної комунікації.

*Література*

1. Абрамова О. Ю. Аллюзія у ліриці: функціональний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.19 «Теорія мови» / О. Ю. Абрамова. — Одеса, 1994. — 16 с.
2. Горшкова К. А. Роль заглавия-аллюзии в реализации категории интертекстуальности в художественном тексте / К. А. Горшкова, Н. Г. Шевченко // Вісник ХНУ ім. Каразіна. Сер. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. — 2005. — № 667. — С. 175-178.
3. Денисова Э. И. Пушкинские цитаты в «Обыкновенной истории» И. А. Гончарова / Э. И. Денисова // Филологические науки. — 1990. — № 2. — С. 26—36.
4. Евсеев А. С. Основы теории аллюзии (на материале русского языка) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Александр Сергеевич Евсеев. — М., 1990. — 15 с.
5. Ільченко В. І. Експресія власних назв як засіб публістики : дис... канд. філол. наук : 10.01.08 / Володимир Іванович Ільченко. — К., 2003. — 224 с.
6. Комарова К. О. Аллюзія як засіб реалізації інформаційного та супровідного аспектів висловлення / К. О. Комарова // Мовознавство. — 1986. — № 5. — С. 32—36.
7. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. — М. : Просвещение, 1988. — 192 с.
8. Мамаева А. Г. Лингвистическая природа и стилистические функции аллюзии (на материале английского языка) : автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук. : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. Г. Мамаева. — М., 1977. — 24 с.
9. Папкина Д. С. Типы литературных аллюзий / Д. С. Папкина // Вестник Новгородского государственного университета. — 2003. — № 25. — С. 78-82.
10. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2010. — 844 с.
11. Стилистика английского языка / [Мороховский А. Н., Воробьева О. П., Лихошерст Н. И., Тимошенко З. В.]. — К. : «Вища школа», 1984. — 248 с.
12. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Вероника Николаевна Телия. — М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. — 288 с.
13. Тухарели М. Д. Аллюзия в системе художественного произведения : автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.08 «Теория литературы. Текстология» / М. Д. Тухарели. — Тбилиси, 1984. — 28 с.
14. Тютенко А. А. Структура і функції аллюзії в пресі Німеччини, Австрії та Швейцарії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / А. А. Тютенко. — Харків, 2000. — 21 с.
15. Федосюк М. Ю. Неявные способы передачи информации в тексте : уч. пособие по спецкурсу / Михаил Юрьевич Федосюк. — М., 1998. — 83 с.

**Воробьева М. В. Алгоритм идентификации аллюзивных средств в тексте (на материале англоязычного публицистического дискурса). — Статья**

**Аннотация.** В статье рассматривается семантическая структура аллюзии. Выявлены маркеры наличия аллюзивной нагрузки у разных групп языковых единиц. Предлагается алгоритм идентификации аллюзийных средств в тексте.

**Ключевые слова:** аллюзия, аллюзийные средства, аллюзийная нагрузка, алгоритм идентификации аллюзийных средств.

**Vorobyova M. An Algorithm to Identify Means of Allusion in Text (based on the factual material taken from English publicistic discourse). — Article**

**Summary.** The article elaborates the problem of semantic structure of allusion. The author reveals allusive meaning markers for different types of language units. The author presents an algorithm of allusive means in the text.

**Key words:** allusion, allusive means, allusive meaning, algorithm of allusive means identification.